

BEVEZETÉS

„Alltag aber wunderbar zu lieb den Menschen
Gott an hat ein Gewand.
Und Erkenntnissen verberget sich sein Angesicht
Und deket die Lüfte mit Kunst.”

Friedrich Hölderlin

Nem véletlen, hogy a mitológiáról szóló egyik legjobb összefoglaló mű (*Gott an hat ein Gewand. Grenzen und Perspektiven philosophischer Mythos-Theorien der Gegenwart*) szerzője, Christoph Jamme, a Hölderlin-idézetnek ezt az egy sorát választotta könyve címének (magyarul: *Görögország. Második változat*).

„De köznapi is csodásan
van köntös az Istenen.
Az ismeret elől elrejtí arcát,
s a levegőt művészettel takarja.”

(Lator László fordítása)

A köntös maga a művészet. Az ismeret nem képes ezen áthatolni, ezért magát a rejtekező köntöst kell látnunk és láttatnunk, hogy megsejtsünk valamit abból, amit Isten elrejt a fürkésző tekintet elől. Az ismeret, a megismerés a nagyra törő ember vágya, hogy Istent játsszon, főleg akkor, ha figyelmen kívül hagyja a két bölcs görög mondás valamelyikét. A delphoi jósdá felirata – az egyébként Thalésznek tulajdonított mondás – ez volt: γνῶρι σεαυτον, azaz ismerd meg önmagad. Egy másik görög bölcs (Szolón) viszont arra figyelmeztet, hogy „semmit se túlzottan”. (Ha Nácisz ezt hallotta volna!) A megismerés csak úgy törekedhet az abszolútum felé, ha szem előtt tartja, hogy azt el nem érheti. A tekintet lát, de maga a tekintet nem látható. Vagy, ahogy Platón írja – akihez folyamatosan visszavissza kell térnünk –, a fény (nap) nem látás, de látás csak általa van. Az embernek ismernie kell a helyét ebben a világban. Ha nem figyel, úgy jár, mint a balga Tantalosz, Niobé atyja, aki magára haragította az isteneket. Tantalosz Zeusz barátja volt, részt vehetett az olümposzi lakomákon, ahol ehetett az istenek eledeléből (ambrózia, ἀμβροσία jelentése:

halhatatlan), ihatott az istenek italából (nektár), holott a földi halandók elől ezek el voltak zárva. Platón a *Phaidrosz* című híres dialógusában írja, hogy a lelkek születésük előtt az istenek világában lakoznak, és – nem meglepő – ambróziát és nektárt fogyasztanak, amire csak az isteneknek van joguk és lehetőségük. Nem többet és nem kevesebbet jelent mindez, mint azt, hogy a lélek halhatatlan, isteni jellegű. De nem úgy a földi halandó. Tantalosz ugyanis ahelyett, hogy boldog lenne kivételezett sorsával, elbízta magát, ellopja az istenek ételét, és megosztja halandó barátaival. A legnagyobb elvetemültséget pedig akkor követi el, amikor meghívja az isteneket lakomára, és hogy Zeust próbára tegye, saját fiát leöli, feldaraboltatja, és belekeveri az isteneknek szánt ételbe. Az istenek azonban rájönnek erre, és Tantaloszt szörnyű büntetéssel sújtják. Országá elpusztul, őt magát Zeusz saját kezével öli meg, majd örök szenvedésre kárhoztatja. Tantalosz egy tó fölé hajló gyümölcsfa ágán lóg, örökös éhség és szomjúság kínozza. A hullámok a derekáig érnek, néha az ajkáig, de mihelyst inni akar, a víz visszahúzódik előle. A fa gyümölcstől roskadozik, de abban a pillanatban, amikor éppen elérné, hogy szakítson belőlük, a fa ágai visszahúzódnak, és ő csak csüggedten mered maga elé. Lássuk be, a büntetések kitalálásában a görögök nagyok voltak.

Mindannyian tudjuk, hogy itt nem egyszerűen egy történetről vagy egy meséről van szó, sokkal többről, valami lényeginek a képben való kifejeződéséről. Arról, amikor az *essentia* (lényeg) *existentia* (létezés) lesz, mert eredendő és mégis abszolút jelenvaló. Egy eredendő példa, amely valami nembelit, egyetemeset takar (és ezzel feltár), megmutat, tanít, példaértékét a konkrét időben (jelenben) ábrázolja. Valami archetipikusat láttat, ahogy azt Jung mondja a mítoszlól általában. Ha meg kellene határozni, akkor hozzávetőleg azt mondhatnánk: ez a konkrét mítosz a soha be nem teljesülő vágy gyötrő érzését, a kielégítetlenség elviselhetetlen kínját, a végtelenbe vetített szenvedést jeleníti meg, mégpedig örök érvényű példázatként.

A mítosz ezt láttatja, ezt hozza napvilágra; nem mond ki, csak jelez. Ami napvilágra kerül, az megszületik. Kilép a fénybe, ami eddig a sötétben volt. A fény a tökéletesség, a legfőbb jó, az *ἄγαθητος*, a köntös, ezért nemcsak eltakar, hanem meg is mutat, leginkább magát az eltakarót, és azt, amivel eltakar.

A művészet – és ekként a mítosz – Isten köntöse.

*

A mitológia – Schelling alapján és határozott véleményem szerint – három olyan területnek a gyökere, és ebbe a tudomány nem tartozik bele, amely az ember számára a legfontosabb tartalommal bír. Ezek a következők:

- Művészet
- Történelem
- Filozófia

Schelling körülírását csak egy helyen módosítottam. A német gondolkodó pontosan látja, hogy a görög istenek nem egyszerűen szépek, hanem archetipikus jelleggel bírnak. De csak egy archetípust jeleznek, azaz velük kapcsolatban a teljesség csalóka érzete mellett a hiány is megmutatkozik. Az istenek szimbólumok. De erről majd később szólnunk.

Mi valójában a mitológia? Talán mindenki „tudni véli”, *mi* is a mitológia. Főként, ha hozzátesszük: *görög* mitológia, *egyiptomi* mitológia stb., akkor már dereng valami arról, hogy hallottunk valamit Oidipuszról, talán hallani véltünk másvalamit Mylittáról. Hát persze! Ő az, akinek a tiszteletét úgy mutatták ki, hogy a babiloni szüzeknek életükben egyszer szeretkezniük kellett egy idegennel a templomában pénzért, a kapott összeg pedig az isteneknek (azaz a papoknak) járt. Vagy Oziriszról, esetleg a héliopoliszi enneádról, a legkifinomultabbak pedig azt is tudni vélik, hogy létezik olyan felfogás, amely a fentebbi és egyéb mitológiákat reprezentáló alakokat valami közös eredetre vezeti vissza. De ha megkérdeznénk, hogy *mi* maga a mitológia, valószínűleg a legnagyobb zavarban lennének. A dolgot tovább bonyolítja – ahogy azt L. O. Larsson (*Antike Mythen in der Kunst*) megjegyzi –, hogy az 1800-as évekig, de talán később is, a mitológiáról való ismereteket a latin és nem a görög források határozták meg. Ennek köszönhető, hogy a képzőművészetekben a görög istenek latin néven szerepelnek. (A szövegben mi a görög nevekhez ragaszkodunk, ahol szükséges, ott természetesen mindkettőt használjuk.)

Látjuk, nem is olyan könnyű a helyzet. Valóban nem az. A filozófia igen régen bajlódik vele, leginkább a mindent megismerni akaró felvilágosodás; a romantika óta pedig egyre más és más válaszokat talál a kérdésre. Vagy találni vél. Ha mindez nem eléggé konfúz, a 20. század első harmadában pedig hozzájön még a többféle pszichoanalitikus értelmezés, amelyek a problémát tovább mélyítik, olyannyira eltérő aspektusba helyezve a kérdést, hogy az ember a végén már nemcsak azt nem tudja, mi a mitológia, de jószerivel azt sem, hogy ő maga kicsoda.

Ez a könyv nem akar választ adni a kérdésre, hanem csak *kérdez*, és az eddigi szemléleteket megpróbálja egy másik oldalról, a kép világából megközelíteni.

*

De miért kell, miért lehet mindezt összekötni a festéssel? Hiszen az egyik (a mítosz) *elmesél*, a másik (a festmény) *megmutat*. Nagyon szépen fogalmaz Louis Marin *Poussin*-ről írott könyvében, amikor a következőket írja: „*A festmény néma költemény.*” Ha ez igaz, akkor én bátran hozzáteszem: *a mítosz kép a szövegben.*

Ezt a fonalat felvéve tehát azt mondhatjuk, hogy a mítosz – szemben a fogalmi gondolkodással – *képekben, történetekben* való elbeszélés, vagy láthatatlan festmény, ami a már idegőrlően és dögletesen unalmassá vált fogalmi gondolkodással szemben egy olyan alternatívát kínál, amelynek segítségével – ha létünket valós élménynek fogjuk fel –

mindazt *felmutathatjuk*, amit *megszólaltatni* érdemes. Itt kapcsolódik össze a festmény (a kép) és a mítosz (a szöveg). Ezért önkéntelenül és természetesen adódott, hogy egy mítosz lényegéről szóló beszéd maga is képi (vagy képes) legyen, a történetek mellé helyezze a képzőművészet legfontosabb alkotásait, és csak sajnálni tudja, hogy a kép mellett a másik fontosnak tartott „elbeszélő” közeget, a zenét kénytelen nélkülözni.

Aki nem kedveli a festményt, vagy nem szíveli a mítoszt, nem szereti a mesét, az itt hagyja abba az olvasást.

De te, Olvasó, ha továbbjössz, az alábbiakat fogod megtalálni. Mert tudnod kell, amit Erwin Panofsky is plasztikusan megfogalmazott: adva van a műalkotás, a színek, formák, egyebek összessége, de van mögötte valami latens tartalom, ami arra vár, hogy beszéljünk róla. És mivel nekem a beszéd mindig *párbeszéd*, erre hívom azokat, akik értik és szeretik ezt művelni. Ha olykor-olykor a körülöttünk levő világ zajos apostolai inkább a nagy monológokat kedvelik, ne foglalkozz vele, gyere inkább arrafelé, ahol a művészet tartalma megérinthető, manifeszten láthatóvá válik az értő szem számára. Hogyan?

Minden olyan szembenállás az alkotással, amely nem folytat róla diskurzust, az adott művet nem kontextualizálja, az egyenlő lesz a mű *banalizálásával*, ahogy azt Daniel Arasse mondja. Mert a művet lehet úgy szemlélni, hogy semmit nem tudunk a festőről, a korról, amit a kép közvetít, a tradícióról, a közegről, amely inspirálta vagy éppen kikényszerítette, és lehet úgy is szemlélni, hogy folyamatos kontextusba állítjuk, párbeszédet folytatunk vele, elmondjuk neki azokat a gondolatokat, eseményeket, történéseket, amelyeket szellemileg újrafogalmazott módon (Hegel) meglátunk benne, majd hagyjuk, hogy ő beszéljen (Gadamer).

Az első a mű *banális*, a másik a *poétikus* szemlélete. Mi ez utóbbit kíséreljük meg. Lehetőleg minden banalítás nélkül, szem előtt tartva *Schlegel* szép szavait, ami szerint a szellemi – ekként a mítosz – „szelíd visszfénye az istenségnek az emberben”. Ennél sokkal pontosabban az sem mondható el, hogy vajon miért kezd valaki a szellemi után áhítózni, jóllehet az számos veszéllyel jár. Veszéllyel, hiszen igaza lehet Hans Beltingnek abban, hogy a művészet státusza a mai korban ijesztően megváltozott, ahogy azt *A művészettörténet vége* című munkájában írja: „Pandora szelencéjéből mindenkinek az jut, amit megérdemel. Társadalmi presztízs tekintetében a befektetési tanácsadó már rég elhagyta a műértőt. A művészet sikere attól függ, ki gyűjti, és nem attól, hogy ki csinálja.” Csak halkán kérdezem: régen nem így volt? Igen, talán boldogabb volt a kor, amikor az értő gyűjtő, megrendelő rátalált a kiváló festőre. De számtalan példát tudunk – a legtöbbet éppen a 19–20. századból –, amikor a siker és a tehetség nem feltétlenül talál egymásra. Bízunk azonban abban, hogy a tradíció (az idő), ahogy azokban az esetekben, ugyanúgy tisztulást hoz majd most is. Hogy ezt nem érzük meg, az közömbös.

*

A mitológia mindenhol körülvesz bennünket. Akár tudatosul bennünk, akár nem, nem élünk és nem élhetünk mitológia nélkül. Hogy van-e és ha igen, milyen az új mitológia, azzal ez a könyv nem foglalkozik. Azok az erőfeszítések, amelyekre – minden végérvényes lezárás nélkül – kísérletet tesz, a következők:

Először: Kísérletet tesz arra, hogy felvázolja a mitológiáról (elsősorban a görög mitológiáról) való elmélkedést, nem elmélyülve a részletekben, hiszen az csak a több száz oldalas unalmas értekezések számát gyarapítaná, hanem egy konkrét mitikus elbeszélés (Ér-mítosz) tükrében elemez, láttat; láttatni akar és elmesél.

Másodszor: Bemutatja a történeti és a filozófiai felfogást, sok-sok képpel. Az elemzett mítoszok mindig annak az *elvn*ek köszönhetően kerültek kiválasztásra, amelyiknek a történet megfelel (vágy, szenvedés stb.). Természetesen más is szóba kerülhetne, ekként a választás annyiban önkényes, amennyiben nem törekszik a teljességre, hanem éppen a megtalált történet megmutatására. Mivel az elemzés – bár széles tudományos alapon nyugszik –, amely a hozzácsatolt irodalomból követhető, elsősorban szubjektív elemzés, felvállaltan *esszéisztikus* jellegű, ezért a fordítót mindenhol megadja, de a jegyzeteket mellőzi, mert igyekszik a fontoskodás látszatát kerülni azzal, hogy a mondandót minél több lábjegyzettel – mely egyébként a kutyát sem érdekeli – támassza alá.

Harmadszor: Egyes konkrét mítosz kapcsán valóban konkrét, egzemplárisnak tartott képi megformálásokot vonultat fel, a képzőművészet ismert és talán kevésbé ismert köréből; mindamellet, hogy ismerteti magukat a mítoszokat (első történet), majd vállaltan nagyon szubjektív magyarázatokat (második történet) fűz hozzá. Megpróbál választ adni Louis Marin kérdésére: miként lehet a némaságból költeményként a képet felébreszteni? Ez a könyv – talán nem tűnik túlzott szerénytelenségnek – egy erre tett kísérlet. Az író szerepe nem más, mint ennek az ébredésnek az elősegítése. Semmi több.

Konklúzióként: nem mond semmit, ám nem véti el a mondást: „*Homo sum, humani nihil a me alienum puto.*” Azaz: „*Ember vagyok, semmi sem idegen tőlem, ami emberi.*” A tévedés a legkevésbé.